

Soldatänkan Margareta Hindrichsdotter

Det är okänt var och när Margareta är född, troligtvis i Köping eftersom hon gifte sig där den 10 juni 1695. I allmänhet gifte man sig i brudens hemsocken. Hon gifte sig med Nils Berg från Malma socken, nybliven karolinsk indelt soldat under Karl XII. Malma ligger någon mil norr om Köping. Margareta skall ha fötts 1670 enligt beräkning med hjälp av åldersuppgift i dödboken, Nils bör ha varit ungefär lika gammal. Fem år fick Margareta med sin man Nils innan han lämnade soldattorpet för att inställa sig i Örebro den 3 maj 1700. De hade då tre barn, Olof född september 1695, Johan född 1696-12-26 och Catharina född 1700-01-20. Catharina var således 3 ½ månader när pappa gick ut ur familjens liv. Catharina kom senare, vid 20 års ålder, att gifta sig med Olof Berg också han karolin hos kung Karl, antagen för samma rote år 1710 efter slaget vid Helsingborg. På det sättet fick hon åter tillgång till soldattorpet som fadern haft och där hon bör ha växt upp åtminstone någon tid.

Hur gestaltade sig livet för en soldathustru som efter något år får budet om makens död i fält långt hemifrån?

Det tog tid för Margareta och Nils att gifta sig, marginalen till att första sonen kom var inte så stor. Vad kunde det bero på? Att första barnet kom lite för tidigt i förhållande till giftermålet var annars inte ovanligt. Vanligt var det dock att en nybliven soldat gifte sig tämligen omgående. Nils blev soldat i juli 1694 och det tog ett helt år att bli gift, fortare brukade det gå. Hade han många kandidater till giftermål och svårt att bestämma sig? Emellertid bör deras första fem år tillsammans ha varit bra.

Man kan därför anta att hon flyttat till Köping varifrån hon kommit och där hon bör ha varit född. Husförhörlängderna för Köping under denna tid saknas varför det är svårt att finna mer material om Margareta den här tiden.

Från 1740 bor hon åter på Torps ägor, nu inhyst hos sin dotter Catharina och mågen, avskedade soldaten Olof Berg. Olof var inte gratialist, Catharina och han kan inte haft det alltför fett, men de tar ändå hand om Margareta. Margareta dör av åldedom 1746-05-21, *”en fattig änka på Torps ägor”*.¹ //Håkan Elmquist

¹ Källor

Karl XII:s karolin Olof Berg

Olof Berg föddes den 16 januari 1686 i Tomasbo uti Hed socken som son till torparen Israel Israelsson och hans hustru Brita Larsdotter. Tomasbo ligger mycket naturskönt vid Hedströmmen, fortsätter man vägen norrut kommer man till Skinnskatteberg, åker man söderut hamnar man i Köping.

Olof Berg antogs till soldat 1710 och ankom till regementet den 10 oktober. Han var rekryterad i Malma socken för rote nr 127 vid Majorens kompani av Västmanlands regemente. Han efterträdde Mats Mathessson Berg som dog den 15 mars 1710 i Helsingborg, säkerligen dog Mats Berg i sviterna efter sår från slaget som stod den 28 februari.

Olof Berg var således inte med i det ryktbara slaget där Stenbock räddade Skåne åt Sverige, utan Olof kom in som ersättare för en där stupad. Av västmanlänningarna stupade 9 man i slaget vid Helsingborg och 13 sårades. Alla minns väl från skolan; *"han sitter och hon står"* syftande på Stenbocks kurir som utmattad slängt sig ner i en stol och änkedrottningen Hedvig Eleonora som stod för att höra nyheterna om den stora segern. Det var en knallsensation! Sverige hade alldeles nyligen blivit av med en hel armé vid Poltava. Men indelningsverkets väloljade maskineri spottade fram en helt ny armé om 16.000 man på ett halvår. Det var en välutrustad, reguljär armé som Magnus Stenbock tog befälet över. Magnus Stenbock, en av Karl XII's allra bästa och trognaste officerare, hade varit guvernör i Malmö under två år och hoppats *"få hänga sin värja på spisen"*. Han blev ej bönhörd, istället blev han en legend. Han lyckades med det ingen trodde var möjligt och speciellt i Skåne blev Måns Bock en stor folkhjälte. Danskarna hade hoppats att skåningarna skulle resa sig men Skåne var redan ett helt svenskt land.

Men kriget ändades inte för att svenskarna segrade vid Helsingborg. Vi som har facit vet att 11 långa år återstod. Hösten 1711 överskeppades till Stralsund för krigets fortsättande 5 regementen om totalt 9.400 man, bl.a. ingick Västmanlands regemente. Denna fördelning användes för att förstärka Stralsund. Magnus Stenbock lyckades uppbringa resurser att sätta upp en fältarmé om ca 16.000 man för att gå mot Danmark bakvägen via norra

Krigsarkivet.
Uppsala landsarkiv.
Uppsala landsarkiv.

Västmanlands regementes arkiv.
Västmanlands länsstyrelse, mantalslängder
Kyrkoarkivalier som husförhörslängder, födelse-, vigsel- och dödböcker

Tyskland enligt klassiskt svenskt manér. Däri ingick styrkorna som skeppats till Stralsund, endast 1.500 man kvarlämnades där.

I Tyskland var alla svenska besittningar utom fästningarna ockuperade, sachsare och ryssar hade en gemensam här omfattande 30.000 man, dessutom stod en dansk här om 10.000 man vid Hamburg. Stenbocks här måste ju mitt i detta kringrända läge försörja sig, förråden från Sverige hade danske amiralen Gyldenlöve lyckats kapa åt sig. Läget var prekärt, Stenbock ville även hålla sig nära kustlinjen för att kunna ta emot förstärkningar hemifrån som var utlovade. Via Ribnitz gick han till floden Warnow vid Rostock, här låg han en månad och väntade på förstärkningar som aldrig kom. Motståndarna höll sig i sina ”hålor” och lockades ej ut, varvid Stenbock slöt 14 dagars vapenvila till 4 december. Danskarna började nu röra på sig för att söka förena sig med sina allierade. Detta hade Stenbock väntat på, han beslöt gå till anfall. På några dagar marscherade de svenska trupperna till Gadebusch, endast 10 km skilde dem nu från danskarna och sachsare och ryssar stod öster om Schwerinsjön. Danskarna intog en defensiv ställning med sina nu 16.000 man. Stenbock anföll frontalt pga terrängens beskaffenhet med sina 14.000 man, Stenbock hade dock någon övervikt i artilleri

Gadebusch 9 dec. 1712. Detta kom att bli den karolinska arméns sista lysande seger. Hela frontbredden utgjorde enbart 600-700 meter, Västmanlands regemente ingick i första träffens vänstra grupp tillsammans med Närke/Värmland. Stenbock hade stort förtroende bland sina soldater och motivationen var hög enligt de historiska källorna, däremot visade de danska trupperna inte samma engagemang. Uppmarschen inleddes kl 11.30 och kl 13 inleddes anfallet. Artilleriet följdes upp med infanteri, på 15 stegs avstånd sköts första och sista salvan. Efter det gick svenskarna på med bajonetten. På högra flygeln gav danskarna vika nästan direkt, på den vänstra däremot utkämpades hårda strider. Här befann sig västmanlänningarna, de attackerades bland annat av överlägset fientligt kavalleri. Detta slogs dock tillbaka av de svenska skvadronerna. Vid kl. 15 befann sig fienden överallt på reträtt och slaget var över. Västmanlands regemente förlorade 2 stupade och 6 sårade. Totalt förlorade svenskarna 1600 man i döda och sårade, danskarna förlorade 6.000 man.

Stenbock tvangs vidare av underhållsskäl, över julen låg han mellan Wismar och Lübeck. Han fortsatte och vid ett tillfälle förskansade han sig i hopp om att motståndarna skulle anfalla. Själv ansåg han sig ej tillräckligt stark att

anfalla tsarens trupper. Färden förde hans armé till Tönningen. Stenbock hade avtalat med hetigen av Holstein och intågade i Tönningens fästning den 8 februari 1713.

Tönningen belägrades

Stenbock lyckades inte få de förnödenheter han behövde, förrådsskeppen uppbringades innan de nådde Tönningens hamn och från England lyckades han ej få hjälp. Förråden tröt och sjukdomar härjade. Situationen blev ohållbar för Stenbock och den 2 april tvangs Stenbock kapitulera med 12.467 man och den 10 maj tågade man ut ur fästningen.

Nu stundade fångenskap. Olof Berg var en av dessa soldater som nu blev fånge hos danskarna. I generalmönsterrullan från oktober 1714 kan man läsa om Olof Berg *”fången i Danmark, i dess ställe 1714 d. 14 Mai roten inställt Trossdrängen Anders Johansson barnfödd i Västmanland 18 åhr gammal; kan läsa i book”*. Även vid mönstringen 1715 kvarstår Anders Berg för roten.

Fångarna hölls kvar i Danmark under lång tid. Detta gäller särskilt de meniga, kanske ända till dess att Karl XII stupat? Den 19 augusti 1719 har ett antal västmanlänningar återkommit till regementet och fått återta sina gamla nummer eller blivit transporterade till andra rotar. Olof Israelsson Berg insattes åter för sin tidigare rote, vad som hänt hans ersättare Anders Berg är okänt.

Mitt i krigets slutskede hann Olof med att gifta sig. Han bör som vi sett ovan kommit hem i augusti 1719 och den 20 mars 1720 gifte han sig i Malma socken. Den utvalda var Catharina Nilsson, endast 20 år gammal, dotter till en tidigare soldat vid samma rote. Bara någon vecka efter giftermålet måste Olof bege sig iväg på nytt, regementet gick till Stockholm och ankom den 7 april. Regementet mönstrades den 23 augusti därstädes och återkom till hemorten den 18 november 1720 från denna kommendering.

Det dröjde dock inte lång tid förrän man kommenderades iväg igen, den 29 april 1721 var västmanlänningarna åter på plats i Stockholm. Man inkvarterades denna gång på Södermalm och man hemförlovades i mitten av september då freden äntligen slutits med alla Sveriges fiender. Vid hemkomsten möttes Olof av Catharina med deras förstfödda, sonen Jonas som hunnit bli ett par månader. Senare föddes döttrarna Brita, 1724-09-19, och Margareta, 1729-09-20.

Den 27 september 1736 genomfördes generalmönstring av Västmanlands regemente i Västerås. Då var Olof Berg 48 år gammal, ”gammal och darrande kan intet bära gevähret, casseras och får afsked”, lyder rullans lakoniska utlåtande. Det betydde att soldatkarriären var över, pension gavs först efter 30 års tjänst. Olof fick klara sig utan pension från staten men han fick bo kvar på Torps ägor där soldattorpet låg. Prästen har den 12 november 1736 noterat att ”Sold Olof Berg har nu på sig tagit att läsa för barn till ...”. Således har Olof Berg blivit skollärare efter avskedet, det var vanligt att gamla soldater blev lärare ty soldaterna var läskunniga. Man får anta att denna tjänst gav Olof någon liten ersättning. Året efter drabbades han och familjen hårt då sonen dog i april, endast 16 år gammal.

Trots säkerligen svårigheter att försörja sig och familjen, tog Olof och hustru Catharina hand om hennes gamla mor, Margareta. Från 1740 bodde Margareta som inhyst hos dem till hennes sista dagar i maj 1746. Detta år avslutades i glädjens tecken får man förmoda då dottern Brita gifte sig två dagar för jul med smeddrängen, sedermera hammarsmedsmästaren, Jonas Norstedt. De nygifta flyttade till Bro socken som låg på andra sidan ån.

Kanske var Olof på väg till dotter och måg en sommardag i juli, rakaste vägen var att ro över strömmen. Eller var han ute för att fiska? Det vet vi inte, i Malma sockens dödbok omtalas att han drunknade den 1 juli 1754 i Lystringeån mitt för Torps ägor². //Håkan Elmquist

Karl XII:s karolin Nils Berg

Var stupade Nils Berg? Redan vid Narva eller höll han ut ända till Poltava?

Säkert är att han var med vid mönstringen i Örebro i maj 1700 och att han ej var med bland fångarna i Moskva i mars 1710. Någon gång under dessa tio år mötte han sitt öde.

² Källor

Krigsarkivet.
Uppsala landsarkiv.
Uppsala landsarkiv.
Torsten Holm.
Alf Åberg.

Västmanlands regementes arkiv.
Västmanlands länsstyrelse, mantalslängder.
Kyrkoarkivalier, husförhörslängder, födelse-, vigsel- och dödböcker.
Västmanlands regementes historia. Band II 1930.
Karoliner. 1998.

Nils Berg antogs i juli 1694 som musketerare nr 127 vid Bergs kompani av Västmanlands regemente och var närvarande vid generalmönstringen i Örebro den 3 maj 1700. Nils kompani kallades också Majorens kompani, syftande på major Mathias Fredrik von Feilitzen.

Det är okänt var och när Nils är född, hans patronymikon är dock känt, det är Olofsson. Jag har funnit hans vigsel med Margareta Hindrichsdotter, de vigdes i Köping 10 juni 1695. Margareta ska vara född 1670 enligt beräkning gjord med åldersuppgift i dödboken, Nils bör ha varit ungefär lika gammal. När Nils Berg drog ut i fält hade han tre barn, Olof född september 1695, Johan född 1696-12-26 och Catharina född 1700-01-20. Catharina var således 3 ½ månader när pappa gick ut ur familjens liv. Catharina kom senare, vid 20 års ålder, att gifta sig med Olof Berg också han karolin hos kung Karl, antagen för samma rote år 1710 efter slaget vid Helsingborg. På det sättet fick hon åter tillgång till soldattorpet som fadern haft och där hon bör ha växt upp åtminstone någon tid.

Hur gestaltade sig livet i fält för karolinerna Nils Berg under Karl XII? Var mötte han sitt öde?

Ett kort sammandrag följer, som i någon liten mån försöker belysa vad Västmanlands regemente var med om under Karl XII. Litteraturen är ymnig med bl.a. intressanta dagböcker skrivna av karoliner som överlevde hela fälttåget och efterföljande fångenskap.

Danska kriget

Den 3 maj 1700 bröt man upp från Örebro och den ena av Västmanlands bataljoner gick till Karlskrona, anlände dit den 31 maj. Den andra gick till Kalmar, anlände den 28 maj. Den 28 juli anbefalldes marche-forcée till Landskrona (man använde skjutsar). Karl XII hade redan den 25 juli landstigit på Sjaelland och tvingade danskarna till fred redan den 8 augusti.

Narva 1700

Under oktober seglade den svenska armén från Karlshamn till Pernau. Hårda stormar rådde, särskilt när man skulle embarkera i Pernau. Kungen nådde fastlandet den 6 oktober, västmanlänningarna kom senare. Ryssarna belägrade Narva och sachsare och polacker belägrade Riga. Till att börja med fick svenskarna bestämma sig för vilken av de belägrade fästningarna som skulle undsättas först. Den 20 november anföll Karl XII ryssarnas ställningar i Narva.

Två koncentrerade infanterigrupper sattes in mot bägge sidorna av ryssarnas stödjepunkt Hermannsberg. I högra flygeln deltog två Västmanlandsbataljoner under kaptenerna Wrangel och Kurck. Den tredje bataljonen ingick i vänstra flygeln ledd av major von Feilitzen. Ryssarna var till antalet mångdubbelt fler, Frans G Bengtsson uppger fem ggr, än svenskarna som räknade 10.500 man. Genom den koncentrerade attacken mot ryssarnas linje slog svenskarna snabbt igenom och rullade sedan upp ryssarna åt både vänster och höger. Svenskarna gjorde som man lärt på övningsheden hemma, en salva på 10 meters avstånd, *"vilken Gud vare ära gjorde god effekt, emedan de föllo som gräs"*. Attacken följdes upp med värja och bajonett, *"och massakrerade vi allt vad för oss kom och var det en alltför terribble massaker. De sköto starkt på oss igen och sköto ihjäl mycket vackert folk för oss"*. Detta var Karl XII:s första lysande seger. När slaget var över hade ca 35% av ryssarna stupat eller sårats. Svenskarna förlorade nära 20% i stupade och sårade, 31 stupade officerare och 636 övriga samt 1247 man sårade. Svenskarna tog 30.000 fångar, själva var de 9.000 st. De kunde inte hantera så många fångar, så man behöll de högsta officerarna och lät de gemena gå. Västmanlands regemente förlorade 1 officer och 92 meniga samt 201 sårade.

En tid efter slaget vid Narva förlades den svenska armén i Lais, gods i Livland nu liggande i Estland. Här låg man ett halvår i goda kvarter. Man var inkvarterade hos bönderna så en nära kontakt uppstod av naturliga skäl, enligt uppgift finns många svenska soldater antecknade som faddrar i kyrkböckerna i socknarna där omkring.

Om du som läser detta är intresserad av att friska upp dina kunskaper om Karl XII:s verksamhet fram tom Poltava, föreslår jag att du läser vidare. Annars går det att göra som när man läser deckare, börja med sista sidan!

Düna (rinner vid Riga) 1701

Vid Dünas strand låg 9.000 sachsare och 19.000 ryssar, totalt 28.000 man. Den 9 juli 1701 skeppade svenskarna 7000 man över floden, bl.a. västmanlänningarna. När endast hälften av svenskarna var ilandsatta anfölls de av sachsarna. Svenskarna tvangs att mycket hastigt improvisera sitt försvar. I den hastigt bildade första slaglinjen ingick Sparres bataljon, Sparre var västmanlänningarnas överste. På 70 stegs avstånd fyrade man första salvan och slog sen tillbaka sachsarna med blanka vapen. Sachsarna gjorde fyra anfall innan de gav upp försöken, ryssarna flydde redan vid svenskarnas första motattack. När motståndarna gav upp kunde svenskarna till Karl XII:s förtrytelse ej förfölja sachsare och ryssar p.g.a. av att kavalleriet ej ännu hunnit föras över floden. Endast en mycket

vältränad trupp har taktiska och moraliska styrkan att improvisera ett försvar på det sätt som svenskarna gjorde. 500 man döda och sårade på svenska sidan.

Kliszov 1702

Den 9 juli, på dagen ett år senare, anföll svenskarna en sachsisk här utanför Kliszov. När anfallet påbörjats upptäckte man till höger om sachsarna den polska kronarmén, vilken mötte med ett motanfall. I en hast kommenderades infanteri, bl.a. de båda västmanländska bataljonerna, med språngmarsch till det svenska kavalleriets stöd. Efter en timmes strid hade polackerna flytt fältet. Efter ytterligare två timmar hade sachsarna också fått nog. Sachsare och polacker räknade 24.000 man, svenskarna hälften så många. Svenskarna saknade dessutom artilleri. 300 svenskar stupade, ingen västmanlänning.

Polen

I Krakow låg bl.a. västmanlänningarna några månader på sommar/höst 1702. Under flera år marscherade sedan svenskarna runt i Polen på jakt efter August den starke utan att få till det avgörande som man eftersträvade.

Fraustadt

Avgörandet kom först i *Fraustadt* den 3 feb. 1706. Det var August som avsåg att inringa och tillintetgöra Rehnskiölds armé. Istället resulterade slaget i fältmarskalk Carl Gustaf Rehnskiölds mest lysande seger. Rehnskiöld förfogade över 9.500 man där bl. a. Västmanlands regemente ingick. Sachsare och ryssar räknade 26.000 man, de hotade innesluta Rehnskiölds trupper och var tämligen segersäkra enligt dagboksanteckningar av svenska soldater. De sachsiska/ryska styrkorna var inte bara numerärt överlägsna, de hade också en mycket stark ställning i terrängen. Rehnskiöld bedömde det som utsiktslöst att anfalla, han drog sig tillbaka och spred ut ryktet att svenskarna drog sig undan strid. När motståndarna då lämnade sina positioner och drog ut på öppna fältet gick Rehnskiöld till anfall. Rehnskiöld lät kavalleri gå fram på bägge flankerna och med infanteri i mitten. Kavallerienheterna slår sina motståndare på bägge avsnitten, infanteriet möts av artillerield som river upp luckor i leden, vilka slutes direkt. Senare möts de med musköteld och därefter tar de blanka vapnen vid. Svenskarna var vätränade hemifrån sina övningsplatser, i taktik och teknik. De indelta karolinerna var utrustade med bajonetter

vilket var ett mycket effektivt vapen när de dessutom var vältränade i dess hantering och tränade att uppträda som en enhetlig grupp i närstrid. Endast 3000 man ur den sachsisk/ryska armén undkom. Svenskarna förlorade i stupade 24 officerare och 400 underofficerare och gemena. Ingen uppgift om hur många västmanlänningar som stupat. Min uppskattning är att ett tjugotal västmanlänningar stupat här, efter att ha sett en rulla över stupade vid Strömsholms kompani.

Sachsen/tåget mot Moskva

Den svenska hären tog ett vilolår i Sachsen. Därefter avsåg Karl XII att slå den tredje motståndaren, tsar Peter. Efter sju års krigande skulle svenskarna tvinga ryssarna till ett avgörande. Mot Moskva! Det berättas att sachsarna med tårar i ögonen tog avsked av svenskarna som legat inkvarterade hos bönderna i ett år. När man tågade genom Schlesien kantades svenskarnas väg av tacksamma människor som tack vare Karl XII:s segerrika framfart fått kejsaren att gå med på att öppna de protestantiska kyrkorna. In i Sachsen hade 19.000 slitna, trötta svenskar tågat in. Ut ur Sachsen tågade en ståtlig här om 35.000 välfödda soldater, rekryter hade tagits in både hemifrån och på plats.

Efter att ha passerat Weichsel möttes man av övergivna byar och förött landskap. Ryssarna drog sig hela tiden tillbaka och förödde allt land för att inte ge svenskarna någon möjlighet till försörjning. Ryska armén räknade denna tid 52.000 man. Våren 1708 räknade Västmanlands regemente 1272 man.

Holovczyn

Ryssarna hade lagt sig vid tillflödena väster om Dnjepr. De förfogade över 40.000 man på en relativt kort sträcka invid ett biflöde till Dnjepr. Karl XII:s förtrupper hade nått fram den 1 juli 1708, den svenska armén var dock utdragen så långt att det skulle ta sju dagar att samla den. Karl XII beslöt sig ändå att gå till anfall så snart som möjligt, dvs så snart han ansåg sig ha tillräckligt många för att slå hål på ryssarnas linjer. Den 3 juli förfogade Karl XII över 7.800 man infanteri och 8.150 man kavalleri och dessutom trettio kanoner. Efter mycket noggrann rekognosering fann man en punkt för dold övergång av floden samt satte in alla sina resurser mot denna punkt. Anfallet företogs på natten. Vid midnatt började man broslagning med 24 pontoner. Ryssarna upptäckte svenskarna och slog larm innan bron var klar. Karl XII kastade sig själv direkt ut i vattnet och sprang över (han kunde inte

simma). Det svenska artilleriet drog samtidigt igång från två positioner, söder och norr om övergångsplatsen. Karl XII fick med sig delar av Livgardet och en bataljon dalkarlar i första anfallet. Övriga svenska regementen följde efter, gyttjan stod svenskarna till knäna vid passeringen och de behövde sen passera ett moras för att komma in på ryssarna ordentligt. Det svenska kavalleriet kom efter infanteriet och slog sina ryska motsvarigheter. Striderna slöt på morgonen då ryssarna flydde. Karl XII betecknade själv detta som sin vackraste seger. På svenska sidan stupade 29 officerare och 238 övriga, västmanlänningarna förlorade två döda och femton sårade.

Fortsättningen blev obeskrivlig för svenskarna, långa marscher, ofta i mycket oländig terräng och samtidigt under ständiga angrepp från strövkårer, stormningar av byar och städer, svårt att försörja sig, oländiga marker, svåra flodövergångar och svåra vintrar. Allt detta efter att redan varit ute i mer än sju år! Man tvingades slå Moskva ur hågen och gick söderut för att till sist hamna i *Poltava* med välkänt resultat. Bland västmanlänningarna stupade på Poltavas slagfält 8 officerare och 200 underofficerare och manskap. Innan dess hade numerären successivt smält ihop.

Moskva

Den 22 mars 1710 i fångenskap uppställde Gustaf Reuter en rulla som upptar Västmanlands regementes fångar i Ryssland. De var 95 st, Nils Berg är ej med bland dem.

Hur gick det för Nils Berg?

Vi vet alltså att Nils ej var med i Moskva utan måste ha stupat eller dött av umbäranden innan dess. En uppgift säger att på en skjuten soldat gick tre som dött av olycka och sex som dött av sjukdom. I Krigsarkivet finns inte mycket material, endast koncept till förslag och några enstaka vakans- och rekryteringsrullor. Enligt en vakansrulla från juni 1703 finns ingen vakans för Malma socken. Enligt mantalslängden för Västmanlands län 22 juni 1703 var Nils ersatt med Hans Berg. Alltså har man fått meddelande om att Nils dött och man har hunnit rekrytera en ersättare. Nils finns med i mantalslängden daterad 12 juni 1702, då har man ej fått vetskap om hans död. Där anges för övrigt att hustrun Margareta tigger. I överste Sparres specifikation över vakanta rotar från 25 augusti 1702 saknas nr 127. Det bör betyda att Nils då fortfarande är i tjänst. Han finns ej med bland de som kommenderas till

Ryssland 17 juni 1702. Enligt en senare vakanslista har 18 man dött under augusti, oktober, november och i januari. Jag finner det mest sannolikt att Nils Berg var en av de aderton som mötte sitt öde hösten 1702 i Krakow³!

Anna Larsdotter i Sund -- konturer av ett kvinnoöde --

Denna text är hämtad från Musköbladet - originaltext Gun-Britt Sundström

Hon föddes i Östnora i Västerhaninge socken den 16 maj 1778, bonden Lars Larssons fjärde dotter. Vid åtta års ålder blev hon moderlös, fick lämna Östnora och snart ta pigtjänst. Sjutton år gammal flyttar hon från Västerhaninge ut till Muskö där hon fått tjänst i en av gårdarna i Mickrum.

Hon lär känna den unge bondsonen Anders Andersson från Sund (”dräng” tituleras han i kyrkboken, så kallas även hemmavarande vuxna söner), och den 12 november 1797 gifter de sig: hon är nitton och han tjugo. I april blir hon gravid.

I fem år lever hon som sonhustru i Sund, tills Anders tar över som bonde då hans far Anders Olsson dör 1802, 57 år gammal. Som dödsorsak anges "vattu-sot", dvs ödem (en intetsägande diagnos eftersom detta tillstånd kan uppstå till följd av såväl magsjukdomar som cirkulationsrubbingar). Fyra år senare dör hustrun, Annas svärmor, Kerstin Persdotter vid 65 års ålder av ”bröstfeber”, förmodligen lunginflammation.

Anna och Anders har då fått fyra barn varav tre överlevt: den lilla Maja Stina blev bara tio månader. 1808 föds den fjärde pojken i familjen.

Året därpå kommer katastrofen. En epidemi av den fruktade "rödsoten", dysenteri, har brutit ut: den kommer att skörda tiotusentals liv och blir den värsta som drabbat landet. 1809 når den alltså Muskö.

³ Källor

Krigsarkivet.

Uppsala landsarkiv.

Uppsala landsarkiv.

Torsten Holm.

Margus Laidre.

Alf Åberg.

Västmanlands regementes arkiv.

Västmanlands länsstyrelse, mantalslängder.

Kyrkoarkivalier, husförhörslängder, födelse-, vigsel- och dödböcker.

Västmanlands regementes historia. 1930.

Segern vid Narva. 1996.

Karoliner. 1998.

Inom en månad dör tre av familjens fyra barn: i augusti treåringen Erik och sjuåringen Lars Magnus, i september ettåringen Olof. Bara den tioårige Anders överlever.

Det brukar påstås att kvinnor förr i världen och i u-länder, som ständigt lever i dödens närhet, skulle känna annorlunda för sina barn eftersom de har så många och måste veta att de inte kan räkna med att få behålla alla.

Jag undrar det.

Anna är nu 31 år, hon har fött fem barn och förlorat fyra. Hur är hennes liv där i Sund den hösten? Hela hennes vardag måste ha förvandlats.

Nog lär det ha funnits arbete med hushåll och djur så det räckte från morgon till kväll, men så annorlunda utan den ständiga vårdnaden om småbarnen.

I november blir hon gravid igen, och ett år efter de tre pojkarnas död föder hon en dotter, Anna Brita. Två och ett halvt år senare kommer Stina.

Sedan dör mannen. I februari 1814 dör bonden i Sund Anders Andersson, 37 år gammal. I församlingens dödbok skrivs åter det kryptiska "vattusot", och i husförhörlängdens utflyttningskolumn har den fromme prästen antecknat: "afgått till Evigheten".

Flickorna var ett och tre år, pojken hade just fyllt femton och måste antagligen försöka fylla en vuxen mans uppgift på gården i fortsättningen.

Är det av kärlek som Anna gifter om sig året därpå, eller är det mest därför att en bondgård behöver en bonde? Och han, är det marken eller kvinnan han åtrår mest - den tjugofyraårige drängen i Rummet Per Persson som gifter sig med den tretton år äldre änkan?

Han är själv bondson, född i Torsnäs där hans far Per Olofsson odlat marken liksom hans farfar Olof Olofsson långt tillbaka på 1700-talet. Men han är andre sonen, och gården i Torsnäs har som alltid övertagits av den äldste, Olof Persson. Och den är för liten för att försörja fler familjer: både de åldrande föräldrarna och övriga syskon flyttade därifrån när Olof tog över som bonde.

Och när Pär och Anna vigs i Sund den 2 november 1815 flyttar inte bara hans föräldrar med som inhysesshjon utan också hans två tonåriga systrar som pigor, och så är Anna på nytt omgiven av en folkrik tregenerationsfamilj.

Tre barn får Anna med Per: 1817 Kajsa Lisa, 1820 Olof som dör vid en månads ålder och 1822 Maja Greta. När den sista föds är Anna alltså 44 år.

Den nye svärfadern dör 1826, i församlingsboken antecknas ”gamle mannen Pär Olsson af Långvarig Tärande Sjukdom, 71 år”. Bouppteckning förrättas i laga ordning och änkan får uppge vilka ägodelar som tillhör hushållet. Först uppräknas föremål av silver, koppar, tenn och järn, så övriga husgerådssaker, gångkläder och sängkläder (1 st Fjederdyna, 1 st kudde, 1 st Skinnfäll, 2 st Blångarnslakan, 1 st Wepa). Sedan följer kreatur (1 st Ko, 2 st Får), sjöredskap (5 st Strömmings Sköttar, 5 st Semre Sköttar, 10 st Flundrenät, 1 st Ökstock m.m.) och slutligen diverse: 1 st Spegel, 1 st Häckle, 1 st Spanskrör, 1 st Slipsten, 1 st Malmljusstake.

Änkan Lisa Olofsdotter flyttar året därpå till ett annat av sina barn, en dotter som blivit bondhustru i Åsvik. 1 stället flyttar en måg in i Sund, då Annas äldsta dotter nu blivit giftasvuxen.

Två år senare tar lungsoten Anna. Hon dör i Sund den 26 maj 1829, sannolikt en utsliten gammal kvinna efter att ha fött tio barn varav fem fått leva. Hon blev 51 år.

Så mycket död under ett så kort liv, tänker jag, hennes senfödda ättling. Och då skall man ändå besinna att hon ingalunda hörde till de sämst ställda i sin tids samhälle. Att ha en egen gård var sannerligen inte alla förunnat, och bland de bouppteckningar efter andra släktingar jag har sett finns ingen som upptar så mycket boskap som den som nu upprättades i Sund: tre hästar, fem kor, en kalv, sex får, ett lamm, en get med två killingar, en sugga med fyra grisar och en galt.

Bouppteckningen låter oss känna den avlidna in på bara kroppen. Så här har den nitiske tjänstemannen förtecknat Annas "gångkläder" : 1 st Kappe, 1 st Camlots klänning, 1 st Grön hulle Dito (=ylleklänning), 1 st Svart Camlots Dito, 1 st bomuls Dito, 1 st Vadmals tröjga, 3 st Kiolar, 3 st tröjgor, 3 st Lifstycken, 4 st förkläden, 5 st näsdukar, 1 st rutigt kläde, 1 st Bordduk, 6 st Gamla mössor, 1 st Skrin, 2 st Linntyg, 2 st Lakan, 2 st Psalmböcker, 1 p Stöflar, 1 p Skor, 3 p Strumpor.

Hur hemmet var möblerat framgår också, där fanns två långbord och ett fällbord, fyra stolar med dynor och två utan samt tre stycken "dito semre", fyra skåp av olika format, en väggklocka med fodral, fyra sängar – långtifrån familjemedlemmarnas antal alltså -, en soffa, en kista, en vävstol och tre spinnrockar.

Några kontanter fanns inte, tvärtom hade man varit tvungen att låna pengar av en rad grannar och även av mågen. "Till en Linhandlare i Stockholm" har man en skuld på fjorton riksdaler och tre till "en Veskiötte", en västgötaknalle som alltså vandrat ända ut i skärgården.

Bouppteckningen är signerad med bomärke av Annas unge make.

Han skulle inte överleva henne mer än två år: ännu inte fyllda 40 dog han 1831 en död så plågsam att den fått beteckningen "miserere" (efter mässans "Herre förbarma dig"): det står för tarmvred.

Minstflickan Maja Greta är sju år då hon blir moderlös. Efter moderns död får hon lämna Sund, bor en tid hos halvsystemen Anna Brita i Nässelviken, blir piga vid tretton - och i sinom tid farmor till Helge Eriksson, som beskriver henne i sin bok "Skärgårdsprofiler från Muskö" (1979). Då är hon en gammal kvinna som berättar för sina barnbarn om hur hon som ung sett vargar springa över isen mellan Sund och Hammar...

//Gun-Britt Sundström

Är Hagmännen på Muskö släkt med operadansösen Sophie Hagman?

Kan det vara så att Hagmännen på Muskö är ättlingar till den firade balettdansösen Sophie Hagman som uppträdde vid Gustaf III:s kungliga teater på 1770-talet?

Vet du att vi är släkt med Gustaf III? Så frågade min farmor flera gånger när jag var liten. Min farmor var född Lovisa Hagman på Tuppudden 1894 och hon hade hört av sin far, Carl Magnus, att den kända operadansösen Sophie Hagman skulle vara deras anmoder.

Detta hörde jag på 1950-talet, jag var 12-13 år eller så. Min farmor hette då Lisa Elmquist och hade fiskaffär i Östermalmshallen. Vi bodde i närheten av henne och jag kommer ihåg att jag följde med till henne någon söndag

ibland för en kortare visit. Hon hade alltid något godis, ofta choklad av märket Suchard, som det dröjde många år innan jag såg någon annanstans. Hon pratade mest om "hallen" och alla kunder som hon hade. Hon trivdes med att sitta och skvallra litet, och ibland kom hon in på vår släktskap med Gustaf III.

Sophie Hagman var på sin tid mätress till Gustaf III:s yngste bror, Fredrik Adolf, hertig av Östergötland. På så vis skulle vi vara, inte släkt i rakt nestigande led med Gustaf III, men så nära det kunde bli. Enligt farmor skulle två bröder fötts i denna förbindelse och de skulle ha placerats ut i Västerhaninge. Att hennes far Kalle trodde på släktskapet med Sophie Hagman, visas kanske av att hans förstfödda fick namnet Sofie. Sofie som kom att gifta sig med Edvard Lindberg och bo på Ersholmen.

Var min farmors berättelse bara en skröna, eller kunde någon sanningshalt finnas i denna historia? När jag skred till verket för att söka sanningen beträffande denna släktskap med Sophie Hagman och hertigen, hade jag till mitt förfogande en släktutredning som slutade med Petter Hagman född 1773 i Västerhaninge. Denne skulle alltså vara son till Sophie Hagman och hertig Fredrik Adolf. Att Petter skulle vara född i Västerhaninge fanns angivet i husförhörslängder i Västerhaninge och Muskö socknar. I Västerhaninges födelsebok fanns dock inget spår av honom.

Jag försökte läsa så mycket som möjligt om Sophie Hagman och jag försökte finna så mycket information som möjligt om Petter. Det skrivna material som jag läste om Sophie var Forsstrands bok om "Sophie Hagman och hennes samtida" och jag läste även Gynters redovisning om Sophie i Personhistorisk tidskrift. Från dessa källor fann jag att Sophie var född 1758 och i så fall måste ha varit en ung mor. Inte omöjligt, Petters födelseår var ju inte heller bekräftat. Det är inte ovanligt att födelseangivelser i husförhörslängder måste korrigeras när man finner födelsenoteringen i födelseboken. Åren 1775-77 var Sophie anställd på Kungliga Teatern som dansös. Hertig Fredrik Adolf träffade hon förmodligen först 1777. Hon introducerades för Gustaf III på nyåret 1780 på Gripsholm, där hon för övrigt än idag har sitt rum kvar. Förbindelsen med hertigen räckte in på 1790-talet.

Eftersom Petter skulle vara född 1773 och Sophie skulle ha träffat hertigen först i slutet av 1770-talet, tycktes hertigen redan ute ur bilden som möjlig far. Men det var ju ändå tänkbart att Sophie var moder till bröderna. I de skrifter jag läste framgick att hon haft sällskap med en bryggare Westman innan hon träffade hertigen och hon

skulle någon tid ha arbetat som barnpiga hos balettmästare Gallodier. Gallodier hade också blivit änkling vid denna tid.

Spåret efter Petter ledde mig till gruvan på Utö där Petter arbetade c:a 10 år. På Utö fann jag också brodern. Han hette Anders och angavs vara född 14 september 1774 i Ösmo. Petter angavs också i en del husförhörslängder som född i Ösmo. I Ösmo födelsebok fanns heller inga spår av bröderna. Spåret till balettmästare Gallodier gav ingenting. Intet framkom som pekade på att han skulle vara fader till Petter och Anders.

I bouppteckningen efter Sophie anges som närmaste släktingar hennes systems tre barn. Sophie testamenterade huvudparten av sin kvarlåtenskap till dem. Hon hade således inga egna barn. Emellertid noterade jag att broder Anders dog tidigare än Sophie. Då kunde han naturligtvis inte ha funnits med. Att Petter var utelämnad ur Sophie Hagmans bouppteckning skulle kunna bero på att han blivit bortadopterad. Således gav bouppteckningen inte hållbart bevis för att Sophie Hagman saknade barn. Speciellt i förhållande till hennes ställning som mädress, där man inte kan bortse från möjligheten att eventuella barn kunde ha adopterats bort.

Så fann jag Petter och Anders i Ösmo husförhörslängd. Jag fann även två yngre syskon, Isaac och Maja-Greta. Deras moder hette Anna Greta Hagman och var änka. Nu försvann spåret till Sophie Hagman. Jag fann att Anna Greta var änka efter en tegelarbetare Olof Hagman som dog 1785. Eftersom spåret till Sophie Hagman blivit iskallt och vetskapen om att Muskö i gamla tider levererade två båtsmän till flottan, med namnen Hagman och Örn, begav jag mig till Krigsarkivet.

Här fann jag att fördubblingsbåtsmannen Olof Nilsson Alm antogs som båtsman 1764 vid Skarpa på Muskö och kallas hädanefter Hagman. Han vigdes med Anna-Greta på Muskö och i födelseboken finns sonen Johan Petters födelse antecknad den 12 januari 1772. Födelseboken för år 1774, då Anders skulle ha fötts, finns ej kvar men han kan antas ha funnits noterad i den.

Därmed är gåtan löst. Det som kan antas vara sant är att de två bröderna placerades ut i Västerhaninge. Den direkta anledningen var naturligtvis faderns död. Skyddsnäten för en änka med fyra barn 1785 var inte så starka. De två äldsta sönerna var inte vuxna men tillräckligt stora att lämnas bort, medan de mindre barnen stannade kvar hos

modern. Eventuellt kan Petter och Anders ha placeras ut på Muskö. Muskö var annexförsamling till Västerhaninge och med Västerhaninge skulle Muskö kunna ha avsetts.

Petter måste ha berättat för sina barn att han placerats ut i Västerhaninge tillsammans med sin bror. Han måste också ha vetat att han inte var son till dansösen Sophie Hagman. Någon i senare generation har spekulerat och låtit fantasin skena iväg och skapat släktskapet med Sophie Hagman, samt spetsat det ännu bättre med hertigen som far och därmed släkt med Gustaf III!

Crono Båtsman Olof Hagman

Men vem var båtsmannen och senare tegeldrängen Olof Hagman, som fortfarande har ättlingar på Muskö? I Krigsarkivets rullor anges han vara född 1741. Olof Hagman anges komma från Lerbäckes socken i Närke och han är obefaren vilket betyder att han inte var van vid sjön. Att vara båtsman eller soldat i forna tider betydde även att man var arbetskraft som kunde utnyttjas i stora byggnationer. Mest allmänt känt är arbetet för att gräva Göta Kanal. Olof Hagman anmälde frivilligt sitt intresse att arbeta vid bygget av den nya dockan i Karlskrona örlogsvarv.

Örlogsvarvet i Karlskrona var en grundbult i Gustaf III:s marina strategi Han besökte örlogsvarvet flera gånger under 1770-talets början och han satte fart på ett gigantiskt projekt - att bygga en ny docka. Arbetet hade påbörjats redan 1758 men avstannat. Först med Gustaf III blev det ordentlig fart, och 1775 kom han att själv lägga första grundstenen till den första dockbyggnaden. Det skulle dröja ända till 1792 innan de två första dockorna stod klara. Hela projektet slutfördes inte förrän ett par decennier in på 1800-talet.

Detta projekt krävde enormt stora resurser av mänsklig arbetskraft. Soldater och båtsmän var arbetskraftsreserver som fanns tillgängliga och man kommenderade ut det folk som behövdes. Under flera år uppgick arbetsstyrkan på plats till 1.000 man, även med dagens mått en mycket stor arbetsplats.

Förutom av soldater och båtsmän bestod arbetsstyrkan av ett mindre antal införskrivna yrkesmän från utlandet. En besökare som en varm sommardag sett alla dessa knektar svettiga och smutsiga släpa på stenar och kärror, skriver: *”att han vid åsynen därav återupplevde sin barndoms föreställning om Israels barns trældom i Egyptii land”*.

Vi förstår att detta vart ett ytterst slitsamt arbete. Olof var kommenderad till Karlskrona åtminstone åren 1769, 1773 och 1774. Det var svårt att hinna med allt som behövdes hemma på torpet under dessa betingelser. Roten fick träda in men gjorde inte det som behövdes. Olof klagade nämligen på att båtsmansstugan och fähuset var förfallna och roten ålades att åtgärda bristerna.

Vid så stora arbetsverk, som vid dockarbetet i Karlskrona var det naturligtvis ofrånkomligt att olyckor skedde. Vid ett sprängningsarbete fick Olof sprängsten i huvudet och när han får avsked har skrivaren antecknat i rullan "*..åtskillige benskärfwor blifwit uttagne*". Han tycks ändå ha repat sig hyggligt men hans karriär som båtsman var över. Olof fick avsked vid mönstring i Södertälje den 5 juli 1774 på grund av att han skadats. Man ansåg att Olof inte längre hade de fysiska kvaliteter som en båtsman måste ha och han anmäldes till underhåll, dvs. han fick pension. En båtsman eller soldat skulle göra 35 års tjänst för att erhålla underhåll. Undantag gavs endast när båtsmannen blivit ofärdig under tjänstgöring.

Olof flyttade direkt efter avskedet till Ösmo. Båtsmanstorpet anges "öde" utan att ny båtsman flyttat in. I Ösmo arbetade han vid tegelbruket som tegelbruksdräng i tio år tills han avled 1785. Familjen hade det säkert drägligt under tiden i Ösmo, tredje sonen Isaac föddes år 1779 samt dottern Maja Stina år 1782.

Änkan Anna Greta Hagman

Hur gick det för Olof Hagmans änka? Hon placerar de äldsta sönerna någonstans i Västerhaninge. De får säkerligen arbeta för mat och hushåll. Anna Greta hagman står sedan ensam med två små barn, sex och tre år gamla. Hon överlever sin man med 26 år och avlider 65 år gammal år 1811 i Västerhaninge. Av bouppteckningen framgår att alla barnen lever, hon har lyckats. Sonen Anders Hagman representerar arvingarna vid bouppteckningen.

I bouppteckningen upptas Anna Gretas ägodelar, fyra kjolar, två tröjor och en kofta samt två mössor av finare typ. Hon hade två kistor, lite ull och lite getragg. Hon hade ett bord och en stol, säng hade hon ej. Sängen var säkert väggfast och hörde till huset. Hon hade ett täcke att sova under. Dessutom hade hon några byttor, ett mjölktråg och några grytor. Hon hade ett glas att dricka ur men inga andra bestick eller fat. Mitt i den påvra miljön fanns dock utrymme för flärd, hon hade en spegel och de två mössorna var av siden.

Hon hade en ko som hette Blomma, en gumse, en tacka och ett lamm. Dessutom hade hon två getter, en vit och en black, hon hade två bockar. Inalles 8 djur vilket visar att hon ändå hade goda resurser att försörja sig.

Sönerna

Den näst äldste sonen Anders, som placerats ut någonstans vid 11 års ålder, bodde på Tuppudden från 1810 till sin död 1827. Tidigare hade han jobbat i Utö gruva drygt tio år. Han fick sex barn i två giften, två av döttrarna gifte sig med gruvarbetare på Utö. Vid sin död kan vi se att han haft några fler djur än sin moder, han hade 12 st. Enligt bouppteckningen hade han bl a en ökstock, en roddsump, två skottnät och ett gevär. Han benämnes fiskare.

Den äldste sonen Petters liv var påfrestande. Från tretton års ålder fick han klara sig själv. Han arbetade mer än tio år i Utö gruva och senare i en gruva i Signildsberg vid Sigtuna. Åren 1808 – 10 bodde han på Muskö för att sedan arbeta som dräng i Sköndal och Trångsund innan han återvände till Muskö 1816. Han bodde sin återstående levnad i Grindstugan under Mickrum och betecknas mestadels som dräng och ibland torpare. Han blev änkling två gånger och de fem äldsta barnen dog som små. Av de fem yngsta barnen överlevde dock fyra. Petter själv avled 1829 och någon bouppteckning finns ej.

Senare generationer

Johan Petters fyra överlevande barn var två döttrar och två söner. En dotter stannade på Muskö och en flyttade till Stockholm. Sonen Jan Gustaf var rättare på Hammersta när han drunknade en vår. Han efterlämnade inga arvingar. Den yngre sonen Anders Magnus var torpare på Hoppet i drygt 20 år. Efter att ha blivit änkling gifte han om sig med en änka och bodde sedan på Hammar. Han hade åtta barn, fyra av var sort. Den näst yngste sonen Carl Peter Hagman blev båtsman på samma torp som sin farfars far. Han tillträdde som båtsman 1868, efter att varit dräng på Björnholmen hos Carl Magnus Rundberg, och kvarstod till 1890 då han flyttade till Ösmo. Båtsmanstorp kallades växlande Knoppen eller Hagmanstorp under hans tid som båtsman. Under 1700-talet kallades torpet Skarpa båtsmanstorp.

Anders Magnus näst äldste son hette Johan Magnus, torpare på Ersholmen och Herrstugan. Omskriven i Musköbladet i samband med missionsförsamlingens jubileum, han blev dess förste ordförande 1888. Johan Magnus

efterlämnade nio barn, den äldste var Carl Magnus. Carl Magnus, boende på Tuppudden, i sin tur efterlämnade tolv barn, varav min farmor Lisa var det fjärde.

Ja, nån fin balettdansös från operan fanns inte i släkten, och inte heller någon av kunglig börd. Däremot visades släktskap med en strävsam båtsman från landbacken som varit med och byggt upp Karlskronas flottbas och efterlämnat åtminstone åtta generationer på Muskö. Av min farmors elva syskon blev fyra kvar på Muskö, en bosatte sig på Yxlö och två på Björkö, de övriga kom till Stockholm.⁴ //Håkan Elmquist

Fyra generationer klockare på Utö⁵

Den romantiske klockaren på Rånö heter en berättelse av August Strindberg. Den kom ut i volymen Skärkarlsliv 1888, och är den ledande berättelsen i nämnda bok. Min farmor föddes på Muskö och jag och många andra släktingar i min generation har tillbringat alla våra somrar ute i skärgården. Släkten var och är stor och det pratades mycket, de äldre berättade ofta olika historier för oss yngre. Då omtalades minns jag, att klockaren i Strindbergs berättelse, han var släkting till oss. Det visste alla i släkten, att Strindberg haft ”vår” klockare på Utö som förebild för sin historia,. Att klockaren hette Johan Fabian Östman, det har jag tagit reda på senare när jag började släktforska. De gamle visste nog vad han hette men det lade jag ej på minnet.

⁴ Källor

Krigsarkivet. Rullor 1:a Södermanlands Compagni
Kyrkoarkiv, Muskö, Utö, Västerhaninge och Ösmo.
Sotholms häradsrätt. Bouppteckningar.

G. H. Halldin. "Karlskrona örlogsvarv i gågna tider". 1928.

C. Forsstrand. "Sophie Hagman och hennes samtida" 1911

Gynter. Personhistorisk tidskrift. Sophie Hagman

⁵ Källor

August Strindbergs samlade verk. Skärkarlsliv. 1984.

Utö husförhörslängder, födelseböcker, vigselböcker och dödböcker.

Utö sockenprotokoll.

Sotholms häradsrätt. Bouppteckningar.

Sommaren 1998 kom det mig före att läsa Strindbergs berättelse. Jag gick till biblioteket och letade fram boken, det kändes spännande att få läsa en historia om en av sina sedan länge döda anfäder. Här skulle man kunna tala om att få kött på benen! Jag råkade få tag i en nationalupplaga av August Strindbergs Samlade Verk utgiven 1984 av Strindbergssällskapet. Upplagan består av textvolymen med kommentarer.

När jag läste berättelsen kändes det tveksamt om det jag hört kunde vara sant och i slutet av boken fann jag följande kommentarer: *”Modell till klockaren hämtade Strindberg från sin ungdoms vistelser hos klockaren F. A. Wallin i Årdala vid Båven i Sörmland”*.

Så var det med den släkthistorien! Men Johan Fabian Östman, vad kan man då säga om honom? Klockare vid Gruvan på Utö, föddes den 20 januari 1801 på Utö, son till likaledes klockaren vid Gruvan på Utö, Anders Östman. Namnet Fabian är ovanligt, säkerligen har han fått det efter Major Adam Reuterskölds son Fabian, titulerad Capitain i husförhörslängden.

Johan Fabian flyttade hemifrån vid 13 års ålder, blev dräng hos bonden på Stora Stentäppa. Han arbetade senare som dräng bl.a. vid Stora Grundmar och Norrbyn innan han 1827 blev statdräng i stallet vid Gruvan. Hans äldre broder Anders var fodermarsk vid Gruvan. Men fader Anders började bli skraltig, i husförhörslängderna 1826-30 betecknas han som ofärdig och den 13 juni 1831 dog han av ålderdomsbräcklighet, 61 år gammal. Johan Fabian fick ersätta fadern som klockare, han och hustrun Eva Pehrsdotter hade då två pojkar och Johan Fabian tituleras skeppare i faderns bouppteckning. De fick en tredje pojke 1832, Fabian, och de tog även hand om Johan Fabians yngste bror, Teodor, som var född 1825.

Vid sockenstämman 1832-12-09 beslöts att Johan Fabian skulle få klockaretjänsten: *”Efter i Post och Inrikes Tidningarna införd annonce om den efter här aflidne Klockaren Anders Östman ledigvarande klockaretjensten i Utö Capell-Församling, hade enbart en sökande, den afl. klockarens son, vicarierande Klockaren Johan Fabian Östman sig anmält, hvilken till Församlingens fulla nöje såväl under faderns långvariga sjuklighet, som efter dess död tjensten förestått; och valdes och antogs derföre nu med Församlingens odelade bifall förr nämnde Johan Fabian Östman till denna Utö Församlings Klockare, med de rättigheter och skyldigheter denna syssla åtfölja, samt skall, i stället för fullmakt, Utdrag ur Protokollet Honom meddelas”*.

Klockarens uppgift var framför allt att vara lärare. I⁶ ett protokoll från 15 juli 1827 lämnar kapellpredikanten Peter Thyselius ”... *den fägnesamma underrättelsen at Utö Grufwes Bolags Respeeective Herrar Intressenter, uppå grund vår 1826 gjorde anmälan och i vår ingifna förklaring wid sista hållna Bolagsstämma bestämt sig att lemna tjenligt Schola-rum och nödiga medel till böckers och tabellers m.m. inköp för en wäl behöflig wexelundervisnings Schola vid Grufvorna*”.

Växelundervisningsskolorna eller Lancasterskolorna hade genom en kunglig rekommendation 1823 kommit i ropet. Principen var den att läraren lärde upp några av de mest begåvade eleverna till ”*monitörer*”, som sen fick var sin av de andra eleverna att undervisa. Vi kan alltså anta att undervisningen bedrevs på detta sätt, den kungliga rekommendationen hade stor genomslagskraft i riket.

Vid en tidigare sockenstämma den 31 augusti 1832 hade Johan Fabian även utsetts till en av sju uppsyningsmän och Sundhetsnämndens biträden. De skulle vaka över snygghet och ordentlighet i husen samt vid sjukdomsfall genast underrätta närmaste ledamot i Sundhetsnämnden. Sundhetsnämnden skapades vid stämman 28 augusti 1831, den var påkallad av Kungl. Maj:t på grund av risken för koleraepidemi. Man lyckades dock ej mota koleran, den slog till år 1834. Av nämnda års 62 dödsfall berodde 48 på koleran, bland andra dog Johan Fabians äldre bror Anders i denna epidemi.

Johan Fabians hustru Eva var dotter till bonden (hemmansåboen), sexmannen och kyrkovärden Pehr Olsson i Skogsbyn, hon avled 20 augusti 1837 av ”*Inflammation*”, endast 37 år gammal. Klockaren Johan Fabian står då ensam med fyra barn, Teodor, halvbrodern har flyttat till Ornö 1836. Johan Fabian går till domstol för att bouppteckningen efter hustrun är för lågt värderad! Han vinner vid tinget och ny bouppteckning görs. Tillgångarna i hustruns bouppteckning ökade därigenom från 137 till 150 riksdaler. Redan påföljande vår, 1838, gifter han om sig med Catharina Pehrsdotter, men det nya äktenskapet blir ännu kortare. Den 27 mars 1841 dör klockaren själv, i lungshot, efterlämnande fyra minderåriga barn mellan 14 och 4 år. Klockaren hade enligt testamente angett att barnen skulle ärva lika, normalt ärvde sönerna större del. Lagen om att söner och döttrar skulle ärva lika kom 1845.

⁶ Sigurd Petri. Livet på Utö vid mitten av 1850-talet. Västerhaninge 1991.

Klockaren hade skött sina kort väl, han lämnade en behållning på 437 riksdaler, varav hela 208 riksdaler kontant. Varifrån kom alla kontanta medel? I faderns bouppteckning kallas han skeppare, fortsatte han med affärer vid sidan om även som klockare? Bland hans många tillhörigheter kan nämnas bibel förstås, en violin, en hyvelbänk med diverse slöjdrekskap samt 14 skötar, 22 flundrenät och en stor öka⁷ med nytt råsegel. Hans garderob var välfylld, 3 pälsar, många rockar, en syrtut, en frack och 14 västar! De flesta av västarna var i siden och han hade tyg till ytterligare en väst! För övrigt hade han en gammal ko och ett får. Kan han till och med varit så händig att han sytt västarna själv? Han far Anders var skräddare mellan åren 1790 – 1795. Johan Fabian var kanske skräddarlärd också? Händigheten visas även genom slöjdrekskap dessutom en skräddarkunnig far som också borde varit kompetent att undervisa sonen.

Johan Fabian måste ha varit skötsam med pengar, han hade förutom sina kontanter, fordringar omfattande 5 riksdaler. Var fick han alla kontanta pengar ifrån? Klockarlönen var väl inte så dryg? Kanske fisket kunnat ge en del? I husförhörslängderna vid Gruvan står han upptagen bland ståndspersoner, lönen kanske inte var så dålig?

Hur kunde då Johan Fabian utpekas som förebild till Strindbergs klockare? Jag tror att Johan Fabian var en speciell person, boklärd och samtidigt händig och dessutom bör han ha haft sinne för pengar och affärer. Han fiskade säkert rejält och slöjdade på vintern och han stack emellan med att spela på violinen. Således skönjer man en bild av en mångkunning person. Han var radikal i den meningen att dottern Charlotta fick arva lika sina bröder, han hade säkerligen åsikter om mycket. Han var inte bang, han gick till tinget och begärde ny bouppteckning, på grund av för låg värdering!

Säkert fanns många historier om honom i gott minne när Strindbergs bok kom ut 1888. Det var då närliggande att utpeka honom som Strindbergs förebild, den romantiske klockaren på Rånö. Ute i skärgården var det säkert ingen som läste Strindberg, men man pratade säkert mycket om Strindberg. Han skrev ju många nyckelromaner.

Ovan är nämnt att Johan Fabian Östman efterträdde sin far Anders Östman som klockare. Anders Östman föddes den 21 maj 1770 i torpet Stora Grundmar på Utö. Stora Grundmar⁸ anses vara ett av de äldsta ställena på Utö.

⁷ Öka eller ökstock, dvs eka

⁸ Harriet Hjort. Utö 1945.

Anders var tredje barnet i en barnaskara om fyra överlevande söner och en dotter. Föräldrar var torparen och klockaren Jan Ersson och hans hustru Margareta Andersdotter. Anders var den förste som kallade sig Östman. Jag tror att hans äldste bror Eric också kallade sig Östman på äldre dar. Hur det var med de övriga vet jag ej. Fadern anges vara född i Västerhaninge, men jag har ej funnit honom där.

Anders verkar ha haft ambitioner, han började som skräddare vid Gruvan senast 1792 och from 1795 har han etablerat sig som krögare, vilken syssättning han bedrev till dess han blev klockare. Enligt sockenstämmoprotokoll utnämndes han 1800-08-17 till klockare efter sin far: *"Efter afledne Klockaren Jan Ersson vardt dess son Anders Östman til Klockare antagen. Och beviljades den ändring i lönen, at han hädanefter af hvarje Gruf-Arbetare får 5 ? Mjöl, som i Magazinet uttagas, och på Contoiret liquideras"*. Han förblev klockare till sin död 1831, dock vikarierade sonen Johan Fabian de senare åren under Anders sjukdom.

Anders gifte sig 1793-11-03 med änkan Catharina Norstedt, 26 år gammal. Catharina var dotter till en hammarsmed i Kolsva i Malma socken och hon började som kammarpiga hos herrskapet Reutersköld vid Gruvan. Catharina hade med sig en son på två år från sitt första äktenskap med en gruvarbetare, som avled 1792. Anders och Catharina fick två döttrar och tre söner tillsammans, den yngste Pär Adolf dog som spädbarn och även Catharinas son från första äktenskapet dog som liten. Catharina själv dog 1808-04-01 i lungdot, den vanligaste dödsorsaken jag funnit bland mina anfäder i skärgården.

Anders gifte om sig ett och ett halvt år senare, 1809-11-19, med Anna Catharina Andersdotter från Kroka på Utö. Tillsammans får de sju barn varav fyra dör som små.

Vid sin död efterlämnade Anders en ännu starkare bouppteckning än vad sonen senare gjorde, med en behållning om 704 riksdaler. Hela 355 riksdaler i kontanter och sedlar, 2 par örhängen i guld och 3 stk fingerringar, 7 objekt av silver och lika många av koppar. Han hade en båt, 15 flundrenät och 4 nya, han hade en ko, 2 tackor med 4 lamm. Dessutom hade han tre par glasögon. De omyndiga barnen företrädde av byggmästaren Kindblad. De övriga barnen var Greta Stina gift med Anders Östergren, nu statdräng men senare rättare vid Ålö. Anders, fodermarsk vid gruvan, vilken kom att dö i koleraepidemin redan tre år senare. Johan Fabian, skeppare och senare klockare som även han dog tidigt, i lungdot tio år senare.

En orsak till att Anders fick det gott ställt var säkert att han argumenterade för löneförhöjning och även fick det, först vid antagandet till klockare och tretton år senare begärde han mer vid sockenstämman 1813-08-13: *”På anmälan af Klockaren A. Östman om någon förbättring af hans knappa lönningsvillkor, beslöt Församlingens Hemmansåboer, att han Östman jemte det årliga matskottet – jul-kosa (?) kalladt hädanefter äger att årligen af hemmansåboer å hwart matlag uppbära tvenne kappar Råg som tillökning i Lönen – I följe häraf anhöll Östman i ödmjukhet det Herrar Intressenter af vanlig ynnest mot församlingens innevånare tänktes för gårdarna och Grufvan gunstbenäget öka hans Lön med en tunna Råg och ett lass hö: Och då ingen häröfver kunde sig utlåta, beslöts att denna hans ödmjuka anhållan skulle genom Soknestämmo Protocollo Utslag till Verkets Disponent Herr Commer-ser-Rådet och Riddaren Muller insändas”*.

Den äldste klockaren, Jan Ersson, kallas klockare i födelseboken vid sonen Pehrs födelse 1777 och i husförhörslängden 1776⁹. Det är de äldsta noteringarna jag funnit som anger att Jan Ersson var klockare, sockenstämmoprotokoll finns ej bevarade för denna tid. Han anges vara född 1733-08-24 i Västerhaninge, han lever hela sitt liv i torpet Stora Grundmar som låg på södra Utö där numera skjutfältet ligger. Han förblir klockare till sin död 1800-02-22. Han tycks dock inte ha skött skolundervisningen den sista tiden, ty i juli 1798 antages en *”Schole-Mor”*, hustru Maria Berggren, för att lära barnen läsa och läsåret anges vara från 1 oktober till 1 juni. Jag har ej lyckats finna Maria Berggren i Utö husförhörslängd, om hon verkat någon längre tid borde hon ha funnits här. Här tycktes klockarkedjan ta slut, husförhörslängder på Utö finns endast från 1776 men det finns äldre födelse-, vigsel- och dödböcker.

För att söka finna Jan Ersson härstamning sökte jag i dödboken efter någon som dött, boende i Stora Grundmar. Jag antog att Jan Ersson vuxit upp där eftersom han var torpare redan vid 28 års ålder då han gifte sig. Då fann jag i dödboken år 1759, två år innan Jan Ersson bevisligen trätt till, en avliden klockare Erich Broström i Stora Grundmar. Förnamnet stämmer, kunde det vara Jan Erssons far jag funnit? Vid Jan Ersson anges i Utö husförhörslängd både datum och födelseort, Västerhaninge. Jag har dock ej återfunnit honom i Västerhaninges födelsebok, som även omfattar Muskö.

⁹ den äldsta bevarade husförhörslängden från Utö

Jag fann ytterligare några uppgifter, sonen Pehr föddes i Stora Grundmar 1748 med Erich Erichsson och Annika Johansdotter som föräldrar och klockaren stod fadder samma år och kallades Erich Erichsson, hustrun stod fadder 1753. I mantalslängden 1757 står Jan Erichsson som ogift torpare i Stora Grundmar och modern Annika bor kvar, fadern omnämns ej. I mantalslängden 1754 bor Erich Erichsson med hustru i Stora Grundmar, en dräng Jan 21 år gammal fann jag i Byle. Det stämmer med Jan Erssons ålder. Vid en noggrann genomläsning av Utö födelsebok fann jag en son, Nils, född 1784 vars far var klockaren Jan Ersson Broström! Bingo! Även vid sonens dödsnotis i dödboken kallas fadern likadant. Där hade jag funnit den felade pusselbiten utan att ha hittat födelseuppgiften, fyra generationer klockare på Utö från 1748 – 1841. Må vara att vi ej säkert vet vem som var klockare mellan 1759 – 1777. //Håkan Elmquist 2000-04-21

Torpet Stora Grundmar - Utö

Köket i torpet Stora Grundmar, Utö

Marianne L. undersöker Anders Lundholms liv och död

Ur Födelseboken : den 27 januari 1801 föddes och döptes mågens i Svepnäs, Carl Pehrssons och hustrus Brita Jansdotters son, *Anders*.

Faddrarna var bl a trädgårdsmästaren vid Nyholm, Anders Lundholm samt dess hustru Anna Lindblad (m.fl.).

Fram till 1803 finns Carl Pehrsson och Brita Jansdotter med son Anders i Svepnäs. Fr.o.m. 1804 kan jag ej finna dem.

Först i husförhörslängden i Lossa 1822-38 finner jag Anders ensam, då med egen familj.

Äktenskap och barn

Anders Lundholm gifter sig med Stina Lisa Jansdotter född 1799 i Tibble och de får 6 barn:

Fredrika, född i Bro. Flyttar till en Holmberg 1839.

Charlotta, född i Lossa 1826. Död 22 december 1837 i bröstsjukdom

Carl Erik, född i Lossa den 10 maj 183X.

Ullrika Charlotta, född i i Lossa 1832. Död 6 april 1839 i slag.

Anders, född i Färentuna 31 januari 1833.

Johan, född i Lossa den 21 juli 1835.

Flyttar runt

Familjen Lundholm verkar ha bott i Färentuna åren 1832-34. År åter i Lossa 1834, då de flyttat tillbaka från Färentuna.

Den 14:e december 1837 drunknar Anders Lundholm vid Devensö. Samma år dottern dör Charlotta (som föddes 1826). År 1839 dör Ullrika Charlotta och Frerika tar tjänst/gifter sig ? hos en Holmberg och flyttar från familjen.

Familjen Lundholm består nu av modern enkan Stina Lisa Jansdotter och sönerna Carl-Erik f 1830, Anders f 1833 och Johan f 1835.

Enl Husförhörslängden i Lossa 1842 flyttar Modern Stina Lisa Jansdotter och de tre sönerna till Lovö. Har sökt i Lovös Husförhörslängd åren 1841-45 men finner inte familjen där.

Känt är dock att änkan Stina-Lisa Jansdotter gifter om sig. Flyttar till Utö med nye maken och sönerna. Föder en son och dör. Den lille nyfödde sonen lämnas ut till en familj och dör efter några år. Stina Lisa Jansdotters nye make rymmer från familjen. Sönerna Carl-Erik och Anders flyttar till Stockholm/Ornö? Men lille Johan blir kvar på Utö. Han jobbar som gruvdräng och senare gifter han sig med Eva Charlotta Östman på Utö. // *Marianne Lindström*